

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 24 Volume: 6 Issue: 24

Kış 2013 Winter 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ZÂTÎ DİVANI'NDA KOZMİK UNSURLAR COSMIC ELEMENTS IN THE DİVAN OF ZÂTÎ

Nurefşan KAPAL*

Öz

Klasik edebiyatımızın en üretken şairlerinden biri olan Zâtî (ö.953/1546), XVI. yüzyılın önemli şairlerinden olup en hacimli divanlardan birine sahiptir. II. Bayezid'in saltanat yıllarında doğum yeri olan Balıkesir'den İstanbul'a gelmiş ve şairlikle beraber remmallığı de öğrenmiştir.¹ Bayezid Camii avlusunda bir remilci dükkanı bulunuyordu ve burası o zaman için yeni yetişen pek çok şair adayının uğrak yerlerinden biriydi. (Şentürk, 2006; 279,280) Bu çalışmada pek çok incelemeye konu olan Zâtî'nin hacimli üç ciltlik divanında yer alan kozmik unsurlar taranmış ve bu kavramların beyitlerde nasıl ve hangi anlam ilgileriyle kullanıldığı, beyitlerden örneklemeler yapılarak anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zâtî, Dîvân Edebiyatı, Felekler, İlm-i Nücum, Yıldızlar.

Abstract

One of the most prolific poets of our Classical Literature, Zâtî (ö.953/1546), is important poets of the 16th century. He came to İstanbul in the birthplace of Balıkesir during the sultanate of II. Bayezid and also learned astrology together being a poet. He had a shop, a warlock in the courtyard of a mosque and here was a new candidate often went to places where the poet was one of many poets. In this study, examined Zâtî's three volume Dîvân of many that are subject to review and as state in the cosmic elements and how to work explained by examples.

Keywords: Zâtî, Divan Literature, Fates, Star in the Science, Stars.

Giriş

İnsanoğlu, var olduğu günden bu yana hep evreni ve içindekileri merak etmiştir. Bu merak duygusuyla çevresini tecessüs ederken elbette ki gökyüzüyle ve gökyüzünün değişmez sakinleri yıldızlarla da ilgilenmiştir. Yıllar öncesindeki günlük yaşamın günümüzdeki kadar karmaşık olmadığı düşünülürse, insanların gökyüzüne daha çok bakma ve inceleme fırsatları olduğunu söyleyebiliriz. Bu gözlemler her ne kadar çıplak gözle yapılsa da, günümüzdeki gibi sanayi ve ışık kirliliğinin olmayışı insanlara büyük bir avantaj sağlıyordu. Dolayısıyla gökyüzünü daha berrak gören insanların hayal güçleri de bir o kadar kuvvetliydi. Gökyüzü muazzam ve esrarengiz görünümüyle hayallere sınırsız kapılar açıyordu.

* Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Büyükçekmece/İstanbul.

¹ Remmal: Kum falına bakan, kum döküp fal açarak geleceğe dair gaipten haber verme iddiasında olan kişi (bkz. Gencay Zavotçu, *Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s.409)

“İnsanoğlunun bu tecessüs ve merakı, ilk kaynağı Keldanilerden önce Babil bölgesinde yaşayan Nebâtiler tarafından ortaya konan ilm-i tencimi(astroloji) doğurdu. İlm-i tencim, yıldızların konum ve hareketlerinden hüküm çıkarma ilmidir. Bu ilim daha sonra Sabiiyye mezhebinden olan Keldanilerle Asurilere, onlardan da İran’a, Hind’e, Mısır’a, Roma’ya ve Yunanistan’a geçmiştir.” (Kam, 2008; 187)

Gerek hayata dair müstakil olaylardan, gerekse insanın kaderiyle ilgili meselelerden bahseden bu ilim bu derece revaç bulunca bununla doğru orantılı olarak bu konuyla ilgilenenler de çoğalmaya başladı. “En önemli olaylardan, ta en âdî ve ehemmiyetsiz hâdiselere kadar her şeyin en münasip vaktini tayin ettirmek için hükümdarlardan her hangi bir insana kadar herkes münecimlere müracaat eder, onların tavsiyeleri doğrultusunda hareket ederdi. Eski insanlar gökteki yıldızların insan ahlâkı ve talihi üzerine müessir olduğuna inanırlardı. Hatta yeni doğan çocukların doğum anlarındaki yıldızların konumlarına göre tanzim edilen zâyirçelerine pek büyük ehemmiyet verilir, konuyla ilgili çalışanların en eskilerinin yazdığı bu gizli nüshalara, gayb âleminden istinsah edilmiş kesin bir delil gözüyle bakılırdı. Roma ve Bizans imparatorlarının saraylarında, bütün işleri gayb âlemiyle ilgili gözlemler yapmak olan birtakım münecimler vardı.” Bunlar, ileride meydana gelecek hâdiseleri yıldızların vaziyetine bakarak haber verirlerdi. Bunun için şarkta ve garpta münecimlerin özel ve önemli bir konumu vardı. Hattâ Osmanlı Devleti zamanında bile devlet teşkilatı arasında bir münecimbaşılık memuriyeti vardı; fakat bunun resmî vazifesi gelecekteki hâdiseleri keşif ve ihbar etmek olmayıp evkâf-ı şer’iyyeyi tayin etmektir. (Onay, 2004; s 501)

Hayat içerisinde böylesine müessir olan bu ilim, o zamanın Osmanlı şairlerinin dünyasına da yansiyarak bu ilimle alâkalı bir mazmunlar sistemi oluşturmuştu. Pek çok divan şairinin divanlarına bakıldığında bunu müşahede etmek mümkündür.

Kozmik unsurlarla ilgili tabir ve mazmunları sıklıkla divanında kullanan Osmanlı şairlerinden biri de on altıncı yüz yıl divan şairlerinden olan Zâtî’dir. En hacimli divanlardan birine sahip olan Zâtî, bize döneminin sosyal hayatı ve inanışları hakkında da önemli bir kaynaktır.

Türkçe Divanındaki gazeller tarandığında kozmik âlem ve yıldızlar, ilm-i nücûm ve felek tabirleri ve bu kavramlarla ilgili kelimelerin muhtelif anlam ilgileriyle kullanıldığı görülür.

1- Felek:

Felek kelimesi gökyüzü, sema; talih, baht, kader; her gezegene mahsus gök tabakası anlamlarına gelir. Eski inanışa göre felekler dokuzdur ve bu, Batlamyus sistemine dayanır. Bu sistemden çıkan bu düşünceye göre, dünya kâinatın merkezidir. Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlar iç içe geçmiş şekilde soğan zarı gibi dünyayı çevrelemişlerdir ve dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi feleğin gezegenidir. (Pala, 1995; 164) Bunlar sırasıyla Ay, Utarit, Zühre, Güneş, Mirrih, Müşteri, Zühal, sabit yıldızlar ve burçlar ve en üstte de Atlas feleği bulunur. Bu felek, feleklerin en yükseğidir ve felek-i a’zam, felekü’l-eflâk gibi adlarla da anılır. Felek, klasik edebiyat şairlerimizin sürekli şikâyet ettiği bir mercidir. Onu, insanın kaderi ve talihini hazırlaması bakımından en şiddetli şekilde itham eder: yeri gelir zalimdir, yeri gelir hilekârdır. Bunun sebebini “Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü” isimli eserinde İskender Pala şu şekilde açıklar:

“Atlas feleği yirmi dört saatte bir devrini tamamlar. Bu devir (dönüş) doğudan batıya doğru olup, diğer felekleri de döndürür. Diğer feleklerin iki türlü hareketi vardır. Biri Atlas feleği ile birlikte doğudan batıya, diğeri de bunun aksi olarak batıdan doğuyadır. Atlas feleği dönerken diğerlerini de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Bu dönüş büyük bir özellik taşır. Kendi istikameti dışında dönüşe zorlanan sekiz felek, insanların talihleri, refah ve mutlulukları üzerinde değişken ve aksi durumlar ortaya koyar. İşte felekler üzerine şikâyet etmenin nedeni budur. “kahpe felek, döneke felek” gibi şikâyetlerin aslı da dokuzuncu felek olan Atlas feleğinin ters dönüşü sebebiyledir. Dokuzuncu felekten sonra Allah ilminin

başlaması, insanların kaderlerinden dolayı ettikleri şikâyetleri bu feleğe yüklemelerine neden olmuştur.” (A.g.e. s 165)

Yine bu inanışa göre felekler, yani “gökyüzü daima hareket halindedir ve şekil olarak kubbeye, düz bir sath halinde bakınca daireye benzer. Gök cisimlerinin hareketleri de bu daire üzerinde gerçekleşir. Şairler genellikle bu dönüşle kendi kaderleri arasında ilgi kurar.” (Okuyucu; 2006, 63) Bu ilginin kaynağı esasen çok eskilere dayanır.

Zâtî Divanı’nda genel itibariyle gökyüzü anlamında kullanılan felek kelimesi, çok az yerde de baht ve talih anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır:

1-a) Feleğin Gökyüzü Anlamında Kullanımı:

Felekler, yeryüzünden yüksekliği ve ihtişamıyla tıpkı bir saray gibidir. Böyle muhteşem bir sarayın unsurları da yine ona münasip olmalıdır. Aşk şehri içerisindeki bu sarayda ay bir şadırvan, puslu gecelerde ay’ın etrafında oluşan bir görüntü olan hâle de ancak havuz olabilir:

Şehr-i ‘ışk içre bir kasr-ı muallâdur felek
Hâle ile mâh anun havzı vü şadırvanıdır² (G.285/4)

“Felek, aşk ülkesi içinde bir yüce saraydır. Bu sarayın havuzu ay’ın etrafında bulunan hâle, şadırvanı ise ay’dır.”

Âşık, sevgilinin hayaliyle geceler boyu uyku nedir bilmeden inler ve bu ıstırapla sürekli döner. Bu hal şaire feleğin dönüşü ve kendi vaziyeti hakkında bir ilgi kurdurmuştur ve bu nedenle âşığı sürekli sergerdan olan feleğe benzetir:

Ol da bir mâhun meger kim zâr u sergerdânıdır
Her gice yıldız sayar yummaz gözin bîdâr çarh (G103/6)

“Çarh (felek) o ay yüzlü sevgilinin inleyen ve başı dönmüş âşığı olduğu için her gece uyanıktır, gözünü yummaz ve yıldızları sayar.”

1-b) Feleğin Baht ve Kader Anlamında Kullanımı:

Eski inanışa göre felekler sürekli dönmekte ve insanlar, bu dönüşün insanın talih ve kaderiyle ilgisi olduğunu düşünmektedirler. Şair, acı ve ıstıraplarının sebebinin feleğe yükler. Felek bu dönüşüyle uğursuzluğa sebep olmakta, dolayısıyla şairin günahını almaktadır. Buna karşılık şair âh u feryadını kişileştirerek feleğin karşısına çıkarır ve tüm felekleri yakıp kül etmekle tehdit eder:

Ey felek döne döne alma günâhum hazer it
Yıldırım kamçılı bir kimsedür âhum hazer it (G(77/1)

“Ey felek! Döne döne günahımı almaktan sakın. Çünkü benim âhum yıldırım kamçılı bir kişidir, ondan sakın.”

Dönüşüyle hareket halinde bir dolaba benzetilen felek, bu dönüşüyle felaket kaynağı oluyor ve şairin ıstırap çekmesine yol açıyor. Ama âşığın en etkili silahı olan âhı ise felekten öcünü alıyor. Yukarıdaki beyitle anlam olarak paralellik gösteren bu beyit gibi, Divan’ın diğer gazellerinde de ³ bu paralellik söz konusudur:

İnledürsin döne döne dem-be-dem dolab-veş
Yırde kalmaz irer ey gerdûn-ı dûn âhum sana (G23/3)

² Makalede örnek verilen beyitler, ilk iki cildi Ali Nihat Tarlan, üçüncü cildi ise Mehmet Çavuşoğlu ve Mehmet Ali Tanyeri tarafından hazırlanan edisyon kritikli metinden alınmıştır: Ali Nihat Tarlan (1967) *Zatî Divanı, (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, c.I-II; Mehmet Çavuşoğlu-Mehmet Ali Tanyeri, (1987) *Zatî Divanı, (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, c.III

³(G1646/6)

“Ey aşâğılık felek! Dolap gibi döne döne an be an beni inletirsin. (Fakat) âhum yerde kalmaz, (mutlaka) sana erişir.”

1-c) Felekle İlgili Diğer Benzetmeler:

Feleğin kubbe ve bunun gibi unsurlara benzetilmesi dönüşü dolayısıyladır. Ayrıca şekil olarak gökyüzü, sanki bir kubbeyi andırır ve yıldızlar da burada bulunurlar. Şairin gönülden kopan feryad u figanı kubbe-i eflâki yıkar. (G937/1) Tas benzetmesi de yine şekil ilgisi dolayısıyladır. (G1011/4) Şairin âhı, “tas-ı feleği” dolduracak kadar çoktur. Yine bu ilgi münasebetiyle feleklerin dokuz kat olması, dokuz tabağa benzetilmesine sebep olur. (G655/1) Felek, şekil ilgisi dolayısıyla savaşçıların savaşta korunmak için kullandıkları siper ve kalkana benzetilmiştir. Beyitte, belki de o zaman kullanılan kıymetli bir kalkan çeşidi olan yedi aynalı siperden bahsedilir. (G322/4) Bir başka beyitte de talimhane olarak geçer, âşığın âh oklarına hedef olur. (G294/2) Dönüşüyle felek, sevgilinin aşkından sergerdan olmuş ve semaya kalkmış abdallara benzetilir. (G683/3) Bu dönüş, şairin onu döneklilik yapıp sırtını dönüp giden vefasız insana benzetişine de sebep olur. (G81/2) Atlas feleği, sevgilinin etrafında dönüp duran avare (deli)dir. (G1612/5) Felekler, eski inanışa göre dokuz kattır ve “tokuz eflak”, “nüh felek” tabirleriyle anılır. (G1099/2) Bu dokuz felek, yedi seyyareyle birlikte sevgilinin üstünde sanki asılıymış gibi dönerler. Yine şekil ilgisiyle Atlas feleği, etek giymiş bir kadına benzetilir ve bu etek, şairin kuvvetli âhıyla yanar. (G113/5) Bir başka beyitte “nat’-ı felek” yani feleğin sofraya benzetilmesi söz konusudur. (G85/1) Burada yıldızların meş’ale, güneş ve ay’ın ekmek, ay’ın kâse ve kehkeşanın yemek olarak tasavvuru, bu benzetmeye sebep olur. Ayrıca genişlik ve yuvarlak şekil gibi unsurlarla benzetme ilgileri kurulur. (Sefercioğlu, 2001: 355) Felek, dönüşüyle gökyüzünde döne döne uçan ve bu haliyle sanki gökte asılıymış gibi duran kebuter (güvercin)e de benzetilmiştir. (G103/9)

2- Yıldızlar:

Eski edebiyat metinlerinde sitâre, ahter, kevkeb, necm gibi eş anlamlı kelimelerle karşımıza çıkar. Yıldızlar hakkında eski insanlar birçok inanış geliştirmiştir. Ancak bunların içinde en önemli yeri hiç şüphesiz ilm-i nücumun doğmasına ve konu hakkında pek çok eser kalem alınmasına sebep olan, yıldızların insan mizacı üzerine etki edişi inancı doldurur. Zâtî’nin divanında yıldızlar çok çeşitli anlam ilgileriyle kullanılır:

2-a) Yıldızların Gök Cismi Olarak Kullanımı:

2-a-a) Güzellik unsuru oluşu:

Zâtî, sevgilinin yüzündeki benleri, renk ve şekil ilgisiyle sönmüş yıldızlara benzetir. (G1257/3) Yine bir başka beyitte şair sevgilinin kulağındaki küpeleri, parlaklıkları ve ihtişamlı görünüşüyle güpegündüz ışık veren yıldızlara benzediğini ifade eder. “küpe gündüz” tabirini kullanarak da mânâyı pekiştirmek için kelime oyunu yapar:

Gören o bünâgûşda mengûşunu aydur
Bir necmdürür şu’le virür ol küpe gündüz (G530/2)

“(O sevgilinin) kulağında küpesini gören, “o, güpegündüz ışık veren bir yıldızdır.” dedi.”

2-a-b) İnsana Benzetilmesi:

“Sipah”, yani asker benzetmesi, divanda birkaç beyitte yer alır. Bu ilgi, sayılarının çokluğu dolayısıyladır ve ayrıca sekizinci felekte bulunup altta bulunan yedi feleğin iç içe kaleler halinde ele alınması da bu benzetmeye sebep olabilir. (Tolasa, 2001: 410) İnsana benzetildiği diğer beyitlerde de bir başka beyitte, geceleri uyanık olmalarıyla eksik gözleyen muhtesiplere (eskiden belediye işlerine bakan memurlara muhtesip denirdi-Devellioğlu, 1995:

676) benzetilmiştir. Şair bir beytinde yıldızları renk ve parlaklık ilgisinden dolayı başına altın üsküf⁴ giyen padişahlara benzetir:

Sürh-pûş olup şafak göründi şâhiler gibi
İtdi encüm yürümiş sünnî sipahiler gibi (G1537/1)

“Şafak, kızılığın örten padişahlar gibi göründü. Yıldızlar da sünnî atlı askerleri gibi yürüyüş yaptı.”

2-a-c) Yiyecek Maddesine Benzetilmesi:

Yıldızlar çoklukları, yuvarlaklıkları ve bakıldığında küçücük görünmeleri sebebiyle gökyüzünün muazzam bir talim yeri olarak düşünüldüğünde bu beyitte fındıklara benzetilmiştir:

Tablaldur mihr ü meh altunlu fındıklar nücüm
Tîr-i âh-ı âşika tâlimhane âsuman (G1014/2)

“Âşığım âh okuna gökyüzü sanki talim yeri, ay ve güneş davul, yıldızlar ise altından fındıklardır.”

Ayrıca divanın başka bir beytinde küçük küçük parçalar halinde olmasıyla yıldızlar, sanki bir harmana benzeyen gökyüzünde serpilmiş harmandaki tanelere benzer. (G77/3) Bir başka beyitte parlaklıkları ve ışık saçmalarıyla yıldızlar, kandile benzetilmiştir. Ayrıca bu benzetmede yıldızların gece vakti ortaya çıkmalarının da tesiri vardır. Şair tüm bunlara rağmen sevgiliden vazgeçmez, çünkü sevgili yıldızlardan bile çok daha yüksek ve yüce bir yerdedir:

Ruhların koyup ana pervane dil meyl eylemez
Olsa ger göklerde yir yir görünen kevkeb çerağ (G628/2)

“Ey sevgili! Yıldız göklerde yer yer görünen bir kandil olsa da gönül yine de yanaklarını bırakıp ona pervane olmaz ve meyil göstermez.”

Bu beyitte de yıldızlar gece vakti ışıklı görüntüsüyle çerağa benzetilmekle birlikte, halk arasında uykusuz kalmak veya uyku tutmamayı ifade etmek için “yıldız saymak” tabiri de burada kullanılmıştır. Şairi ne gece, ne de gündüz uyku tutmaz ve geceleri yıldız sayar, seher vakti de âhıyla yıldızların ışığını söndürür. Şair, aşkın ve ıstırapın büyüklüğünü bu şekilde ifade eder. Divan şairleri genellikle yıldızlarla gözyaşı arasında benzetme ilgileri kurarlar. Yıldızlar gökyüzünde nasıl sayıca çok fazla görünürse, âşığın döktüğü gözyaşı taneleri de onlar kadar çoktur:

Her gice yıldız sayar bu çeşm-i giryânum benüm
Her seher âhum çerağ-ı encümi söyündürür (422/3)

“Benim bu ağlayan gözüm her gece yıldız sayar ve âhum her seher vakti yıldız mumunu söndürür.”

2-a-d) Yıldız-Kıyamet İlgisi:

İslam inancına göre kıyamet kopunca yıldızlar gökten yere dökülecektir. Bu inancı şair, bir benzetmeyle, sevgilinin gelişle kıyametin kopup, seyyarelerin yani yıldızların adeta yere dökülmesi şeklinde ifade eder. (G55/1 ve G1418/3)

2-b) Yıldızların Kader ve Talih Sembolü Olarak Kullanımı:

2-b-a) Yıldızların Uğurlu Olması:

Yıldızların insanın kaderiyle ilgili bazı hususiyetlere sahip oldukları ve talihli olma veya talihsiz olma gibi başa gelen bazı hallerin yıldızlarla ilişkilendirildiğini daha önce de

⁴ Hükümdar ve gelinlerin üzerine konan başlığa üsküf denir. Bkz. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara, 2005, s 2062

belirtmiştik. Zâtî de döneminin bu anlayışını divanında yer alan çeşitli beyitlerle yansıtır. Aşağıdaki beyitte şair, mutluluk ve saadetli oluş halini yıldızının uğurlu oluşuna bağlıyor:

Çok şükür Hakk'a sitâremde saâdet var imiş
Tali'ümde bir meh-i ferhunde-fâlüm var imiş (G1243/3)

"Hakk'a şükürler olsun ki yıldızında mutluluk ve talihimde de yine uğurlu bir falım varmış."

Yine bu anlamda şair, divanında G106/7 ve G582/3 numaralı beyitlerde sevgilinin gün gibi doğup çıkagelmesini aynı şekilde yıldızının uğurlu olmasına bağlamıştır.

2-b-b) Yıldızların Uğursuz Olması:

Eskiler, her doğan insanın gökyüzünde bir yıldızı olduğuna inanırlardı. Bu inancın nereden kaynaklandığı meselesinin izahını "Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar ve İzahı" adlı kitabında Ahmet Talat Onay şu şekilde izah eder:

"Eskilerin telakkilerine göre bütün ruhlar sekizinci kat gökteki yıldızlardan ayrılarak bu âleme gelmişler ve yine oraya gideceklerdir. Yani her ruh o gökteki bir yıldızdan kopmuştur. Binaenaleyh insanların üzerinde, ayrılan sabit bir yıldızla ana rahmine düştüğü dakikada doğan bir seyyar yıldızın tesirleri vardır. Gökteki yedi yıldızdan her biri haftanın bir gününe ve her günün sıra ile bir saatine hâkim farz edilirdi. Bir iş görüleceği zaman hâkim yıldızın saati beklenirdi ki muvaffakiyet için şart sayılırdı. Bir çocuk doğunca saate göre hâkim yıldız tespit olunur, çocuğun yıldızı sayılırdı. Bu yıldızın vaziyetine göre çocuğun hayatında inkılâplar olacağına inanılırdı." (Onay, 2004: 501)

Divan şiirimizde sevgili âşığına yar olmaz ve asla görünmez. Şair aşağıdaki beyitte bundan şikâyet ediyor ve sevgilinin ona görünmemesini yıldızının uğursuz oluşuna bağlıyor:

Güzeller çıkdılar seyre bile ol mah-tal'at yok
Aceb gün görmedük şahsam sitâremde saâdet yok (G641/1)

"Acaba bu benim gün görmedik birisi olup yıldızında mutluluk olmadığı için midir ki, güzeller gezintiye çıktı, fakat o ay yüzlü güzel onların içinde yok."

Divan şiirinde âşık sevgiliye bir türlü kavuşamaz. Eğer bu gerçekleşirse çok büyük bir hâdisedir, tıpkı mutluluk kalesine her zaman yıldız gelmediği gibi. Şair ayrıca burada mutluluğun çok nadir elde edilebilen bir durum olduğunu da bu şekilde ifade ediyor:

Olursan îd-i vaslı ile müşerref kadrini anla
Saadet bürcine sitâre her zaman gelmez (G515/5)

"Ey Zâtî! Eğer sevgilinin kavuşma bayramı ile şereflenirsen onun yanındaki kıymetini anla, çünkü mutluluk kalesine her zaman yıldız gelmez."

Bilindiği gibi, âşığın sevgili karşısında tek bir silahı vardır, o da âhu. Âşık âhıyla, talihsizliğine sebep olan yıldızıyla savaşıyor. Aşağıdaki beyit bu anlamı ihtiva eden bir beyittir:

Görinen berk sanman nâr-ı âhum
Çıkup gökde sitâremle ider ceng (G742/4)

"Göğe çıkıp yıldızıyla ceng eden âhumun ateşini görüp onu şimşek sanmayın."

Gök cisimlerinin insan kaderiyle irtibatlandırılmasına dayanan bu eski inanç, pek çok şekillerde divan şiirinde yer alır. Yine bu inanişe göre kimi uğurlu, kimi de uğursuz kabul edilen bu yıldızlar, içinde buldukları tabakaların aksi istikamette devamlı konum değiştirmektedirler. Bu esnada uğurlu yıldız ve burçların yan yana geldiği zamanlar onlarla ilgili insanın kaderindeki şans devrelerini, buna karşılık uğursuz yıldız ve burçların yan yana geldiği zaman dilimleri ise şanssızlık dönemlerini teşkil eder. (Okuyucu, 2006: 63) Şairimizin bu çerçevede divanında yıldızlara ağırlıklı olarak olumsuz anlam yüklediğini görüyoruz, çünkü olumsuz anlamıyla geçen beyitler, sayı itibarıyla olumlu beyitlerden daha fazladır. Mesela bu konuyla ilgili diğer beyitlerde kullanılan ifadeler: gökte yıldız olmamak (G642/2, G879/5,

G990/7), bed-talih olmak (G658/1), naahs-ı talih (G1080/1), sitâresi ric'at etmek (G1787/1), yıldızı barışmamak (G676/3, G1765/2).

2-c) Bazı Yıldızlar ve Seyyareler

2-c-a) Zühre:

Venus yıldızıdır. Arza yakın ve nücûm ilmine göre yeri üçüncü gök olan bir seyyaredir. Fecirden biraz evvel güney doğu tarafında ve guruptan sonra güney tarafında görünür. Kervankıran, Çobanyıldızı gibi adları vardır. Edebiyatta bir adı da Nâhid'dir. Zühre yıldızına mensup olanların talihi iyi olur. Çünkü sa'd-ı asgardır. (küçük uğurlu) (Onay, 2004: 510) "Zühre yıldızına parlaklığından dolayı bu isim verilmiştir. Zühre eskiden nâhid isminde sazende bir kadın imiş; sonradan yıldıza tebdil edilmiş. (mesh olunmuş) Ayrıca Zühre hevâ ve heves erbabına ve çalgıcılara mensuptur." (Tarlan, 2004: 242)

Zühre, klasik edebiyatımızda genellikle sazende ve hanende olarak geçer. "Bezm-i ayş tertip eder. Şah bezmlerinde dolaşır, daha ziyade saz olarak çeng kullanır." (Tolasa, 2001: 417) Bu beyitte de bir çalgı meclisinde bulunan unsurlar zikredilmiştir ve şairin benzini sarartan iniltisi o dereceye gelmiştir ki, Zühre yıldızının saz arkadaşı olur:

Çeng-i gamda benzümüz sâz oldu döndük bir kıla
Gökde sâz-ı zöhreye dem-sâzdur efgânumuz (G551/2)

"Benzimiz üzüntünün pençesinde soldu, kıla döndük. İnleyişimiz gökte zührenin sazına saz arkadaşı oldu."

Çengi, çeng çalan veya rakkâsedir. Dilimizde saz ve def çalan, daha çok düğünlerde oynayan kadınlara denir. (Onay, 2004: 168) Bu beyitte de Zühre, diğer gök cisimleri ile birlikte zikredilmiş ve bu mecliste çengi çalıp oynayan rakkâse olmuştur:

Mehrûlar ile dün gece tolmuşdı bezm-gâh
Kim anda zöhre çengi idi sâkî idi mâh (G1252/1)

"Dün gece eğlence meclisi ay yüzlülerle dolmuştu, ki orada Zühre yıldızı çengi, ay ise meclisin içki dağıtıcısıydı."

Yunan esâtîrine göre Harut ve Marut'u baştan çıkararak ve sonra yıldız olan fettan kadın Zühre'dir. (Onay, 2004: 510) Bu beyitte de Zühre yıldızı uzun saçlı güzel bir kadına benzetilmiştir. Sevgilinin eşiği öylesine kıymetlidir ki, Zühre gibi güzel bir kadın saçlarını salıp göğe çıkarmak istese, o kapı terk edilmez:

İşigün koyup kimesne göke çıkmaz yapışup
Salsa zöhre yine ger gîsûların idüp resen (G1036/2)

"Ey sevgili! Zühre yıldızı kâkülünü urgan yapıp yukarıdan salsa da, yine de kimse senin eşiğini bırakıp ona yapışarak göğe çıkmaz."

"Eskiler, yedi kat gökte bulunan her bir gezegenin biner yıl hükmü olduğunu; son bininci yılın da ay devri (devr-i kamer) olduğunu ve bu son bin yılda da görülmemiş birçok şeylerin meydana geleceğini söylerlerdi. Bu anlayışa göre Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem son bin yılın başlangıcını teşkil eder." (Doğan, 2006: 37) Hâlen içinde bulunduğumuz devir, devr-i kamer yahut devr-i Muhammedî'dir. Buna göre Zühre de dâhil bütün gezegenlerin devirleri bitmiştir, yine şaire göre devr- kamer de sona ermiştir. Buna sebep ise sevgilinin güzelliği karşısında hepsinin hükümlerinin sona ermesidir:

Çarhu batdı zöhrenün oldu kamer devri tamam
Olalı sen hüsn ile gün gibi âlemde be-nâm (G926/1)

"Ey sevgili! Senin güzelliğinle âlemde nam sahibi olalıdan beri zührenin feleği battı ve ay devri tamamlandı."

Şairin göklere çıkan inleyişleri Zühre yıldızına arkadaş olur.(G565/2) Başka bir beyitte güneş gibi parlayan sevgilinin alnını Zühre yıldızına benzetir. (G933/1)

2-d-b) Müşteri Yıldızı:

“Yedi seyyar yıldızdan biridir. Sa’d-ı ekberdir. (büyük uğurlu) Feleğin kadısı ve hatibi olarak bilinir. Bircis de denilir. Yeri altıncı göktür.” (Onay, 2004: 501) Bu yıldızın etkisi altında doğmuş olanlar terbiyeli, utangaç, iyi ve yumuşak huylu, alçak gönüllü ve cömert olurlar. Düzgün ve güzel söz söylerler. Mavi renk, müşteri yıldızına aittir. (Pala, 1995: 374) Güzelliği ve saadeti kendisi için satın aldığından bu yıldız “müşteri” adı verilmiştir. (Tarlan, 2004: 248) Genellikle beyitlerde bu anlamıyla kullanılır, dolayısıyla kullanımında çeşitlilik yoktur. Aşağıdaki beyitte kullanımı da bu doğrultudadır:

Nakd-i dil virdüm meta-ı mihrüni aldum senün
Germ olurdu görse Mihr ü Müşteri bâzârımı (1515/3)

“Gönül akçemi verdim ve onunla senin mihrini aldım. Bu Pazartı, güneş ve müşteri yıldızı görse pazar kızışırdı. (sıcaklık olurdu)”

Müşteri yıldızı, kelime mânâsıyla da doğru orantılı olarak, alış-veriş işlerinde satın alıcı olarak gösterilir; fakat bu müşteri, öylesine bir malın değil, sevgilinin talibidir. Karşılığında da âşık sevgiliye gönlünü sunar. Sevgiliye talip olan âşığın âhı öylesine yükseklere çıkar ki, son durağı müşteri yıldızının makamı olur, çünkü böylesine pahalı bir metayı ele geçirmek mümkün değildir:

Makam-ı müşteri oldu benüm menzilgeh-i âhum
Meta-ı mihrüne ey meh hâridar olmasun kimse (G1290/5)

“Ey ay gibi güzel olan sevgili! Benim âhumun menzili Müşteri yıldızının makamı oldu. (bu sebepten) kimse senin mihr mallarını satın almasın.”

2-d-c) Zuhâl:

Zuhâl, Satürn gezegeninin diğer adıdır. Zâhilden türemiş olup geciken mânâsındadır. Yeri yedinci felektir. Rengi siyaha bakan koyu yeşildir. Nahs-ı ekber, yani büyük uğursuzluk sayılır. “Gam ve keder vericidir, ona bakan kederlenir. ” (Doğan, 2006: 263) Zuhâl’in bir adı da Keyvan’dır. Yedinci felek onun emrindedir. Onun hâkim olduğu senede soğuklar artar. (Pala, 1995: 538) Şairimiz Keyvan (Satürn, Zuhâl) yıldızından bahsederken rakip olarak bahseder. Ayrıca şair ağlamasının çokluğunu yağmurun yağmasıyla ifade etmektedir. Keyvan yıldızı, nahs-ı ekber olduğundan gam ve keder vericidir. Dolayısıyla bu kötü mânâlarla orantılı olarak bu yıldız, rakibe benzetilmiştir:

Kapun açup kılsa sen mâha nazar Keyvan rakib
Ağlaram zira ki fethü’l-bâb ola bârân olur

“Ey sevgili! Nasıl gök kapıları açılınca yağmur yağarsa rakip olan Keyvan yıldızı kapısını açıp sen ayyüzlüye bir kez nazar etse, ben de onun gibi ağlarım.”

2-d-d) Süreyya:

Süreyya, Ülker ya da Pervin yıldızı diye de bilinen, kuzey yarım kürede bir yıldız kümesidir. Toplam yedi yıldızdan müteşekkildir. (Pala, 1995: 452) Sevr ve Hamel burcunda kümelenen bu takımyıldız, sekizinci felektedir. (Tolasa, 2001:408)

Divanda geçen aşağıdaki beyitte âşık ne yaparsa yapsın, hatta âh okunu Süreyya yıldızının son noktasına kadar atsa da, yine de zalim sevgilinin şefkatini celbedemez. Ayrıca beyitte şair, talihsizliğini ifade etmek için “sitârem yok” tabirini kullanır. Şairin âhı, Süreyya yıldızının evcine kadar gider, fakat merhametsiz olan sevgili yine de âşiğa şefkat edip iltifat göstermez.

Yok sitârem zâtiyâ mihr itmez ol meh zerrece
Tîr-i âhun menzilin evc-i Süreyya eylesem (G990/7)

“Ey Zâtî! Âh okunun durağını Süreyya yıldızının doruk noktası etsem de, yıldızım (talihim) yok, o ay gibi güzel sevgili bana zerre kadar şefkat etmez.”

2-d-e) Mirrîh:

“Merihin (Mirrih, Mars, Behram) asıl mânâsı uzun oktur. Mirrih süratle hareket ettiği için bu ismi almıştır.” (Pala, 1995: 244) İran’da “Behram” adıyla da anılan bir hayır meleğidir. Keldaniler zamanında tanrılaştırılmış ve “Mares” adını almıştır. Buna sonradan Yunanlılar “Ares”, Romalılar ise “Mars” demişlerdir. Eski İran’da yolcuları koruduğuna inanılan bu yıldız, Yunanlılarda önce fırtına, sonra da savaş tanrısı olarak kabul edilmiştir. Rengi kıızıdır ve doğu efsanesinde uğursuz bir yıldız olarak tanınır. Batı efsanelerinde de, elinde daima bir kılıç veya mızrak tutmuş olarak tasvir edilir. Edebî metinlerde feleğin başkomutanı olarak geçer ve elinde bir kılıç veya hançerle tasvir edilir. Hançeri de genellikle hilal olur. Yine edebî metinlerde uğursuzluk, kargaşa, fitne ve savaşla birlikte anıla gelmiştir. (Doğan, 2009: 173) Nahs-ı asgardır. Ay’a nazaran birinci felektedir.

Zulüm ve eziyette sınır tanımayan sevgili, âşığına sürekli cevr u cefa eder. Bu özellikleriyle, klasik edebiyat metinlerinde olumsuz özelliklerle birlikte anılan Mirrih’e benzetilir. Elinde tıpkı Mirrih gibi hançer alan sevgili, âşığı öldürmeye kasteder. Aşağıda geçen beyit, bu anlamdadır:

Ele mirrîh-sıfat hançer alıp didi habîb
Şems-i ömrün ufuk-ı mevte karîb oldu garîb

Sevgili, eline Mirrîh gibi hançer alıp, “ey garîb, ömür güneşin ölüm ufkuna yanaştı.” dedi.

Sevgilinin gözleri, daima kan dökücüdür. Âşığa bakmaz, fakat baksa da bakışlarıyla âşığın canına kasteder. Mirrih yıldızı da bu vasıflara sahip olduğundan, sevgilinin pervasız gözleri için bu benzetme yapılmıştır:

Âfitâb üstinde ey Mirrîhi görmek isteyen
Yüzi üstinde o mâhun çeşm-i bî-pervâyâ bak (G651/5)

“Eğer Güneşin üstünde mirrih yıldızını görmek istersen sevgilinin yüzü üzerindeki pervasız gözlere baksan yeter.”

2-d-f) Utarit

Merkür gezegeninin eski adıdır. Utarit, ikinci gökteki gezegendir. Debîr-i felek, yani gökyüzünün kâtibi sayılır. Edebiyatta belagat ve şiirle anılır. (Doğan, 2006: 39) Çünkü şiir ve musâhabenin, nutk ve kitabetin pîri sayılır. Ehl-i tencime göre tabiatı kuru ve soğuktur. İbrahim Hakkı “Marifetname” kitabında Utarit hakkında, “edeb, kiyaset, fehm ve firaset, ehl ü dirayet, nutk u belagat, nakş u kitabet, hesap, zeka ve dikkat, hüner, sanat, hile ve hiyanet onun özelliklerindedir.” der. (Onay, 2004: 487)

Utarit edebiyatımızda Güneş’in padişah olarak anıldığı felekte, feleğin kâtibidir. Burada da şair, memduhunun yüceliğini anlatmak için Utarid’i kâtip yapar:

Utarid ana yazupdur idüp cebînüni vâsf
O hat ki levh-i cemalünde görünür kamerin (G794/4)

“Utaritin, sevgilinin alnını vâsfetmek için yazdığı yazı, ay’ın yüzünün sayfasında görünür.”

3-)Burçlar:

İlm-i nücumda önemli bir yer tutan burçlar, hâlâ halkın büyük çoğunluğunun inandığı bir gayb ilmidir. Güneşin dünya çevresinde döndüğüne inanan eski astronomi âlimleri, Güneş’in bu seyri esnasında on iki eşit dilimden geçtiğine inanmışlar ve her dilime bir ad vermişlerdir. Bu adlar o dilim içindeki takımyıldızlara istinaden konulmuştur.

Zâtî divanında burç kelimesi sık geçmemekle birlikte, “meh-i bürc-i saadet”(G553/1), “meh-i bürc-i melahat” (G1574/1), saadet bürcinün mâhı (G40/5) tabirleriyle, sevgilinin

güzelliği yüceltilir. Sevgili, güneşin kendisinden doğduğu bir burçtur. (G13/3) Ayrıca bir beyitte “zâtü'l-büruc” kavramı geçer. (G321/1) Bu kavram Kur’ân-ı Kerim’de Burûc suresinde geçmekte olup burçların varlığına işaret eder.⁵ Zâtî divanında âh ateşinin dumanı öylesine yükseklerle çıkmıştır ki, işte bu yer “zâtü'l-büruc”tur.

Sonuç

İnsanoğlu tarih boyunca gerek kendisi, gerekse çevresiyle ilgili bilinmezleri merak edip keşfetmeye çalışmıştır. Bunun neticesinde de ilm-i nücum, ilm-i hey’et, ilm-i felek gibi çeşitli ilimler ve bunların etrafında da hurafelerle karışık çeşitli inançlar doğmuştur. Esasen bütün bu telakki ve kabulün kökeni eski astroloji anlayışından kaynaklanır ki, bu anlayıştan pek çok kültür etkilendiği gibi, İslam dünyası da etkilenmiştir. Bu etkileşimin neticesinde gök cisimlerine çeşitli anlamlar yüklenmiş, insanın talih ve kaderiyle gök cisimlerinin hareketleri arasında bağlantılar kurulmuştur. “Kaza ve kadere itiraz edemeyen şairler dünyada olup biteni feleğe ve yıldızlara isnad ederek” (Onay, 2004: 230) inançlarına da ters düşmekten bu şekilde kendilerini korumuşlardır. Klasik edebiyatımıza ait pek çok eserde astronomik unsurlarla ilgili kelime ve ifadelerin sıklıkla geçmesi, toplumda ve şairler arasında bu konuların ne kadar ilgi çektiğini gösteren bir kanıttır. On altıncı yüz yılın önemli ve en velud şairlerinden olan Zâtî’nin üç ciltlik divanını taradığımızda da felekler, yıldızlar ve seyyarelerin hem gerçek anlamlarıyla, hem de bu gök cisimlerinin insanın kaderi üzerinde etkili olması anlamlarıyla beyitlerde sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.

Bu çalışma neticesinde şairimizin felek kelimesini kullanırken daha ziyade gökyüzü anlamıyla beyitlerde kullandığını, yıldızları da ağırlıklı olarak baht ve talih anlamıyla kullandığını görmekteyiz. Bu noktada da şair genellikle olumsuz bir bakış açısı sergiler ve yıldızlara olumsuz anlamlar yükler. Kendini sıklıkla talihsiz görür. Tüm bunların sebebini gökteki yıldızının talihsiz oluşuna bağlar.

Yıldızlar ve seyyareler kategorisinde çeşitli gezegenler ve yıldız kümelerinin adları geçmektedir. Bu yıldızların hepsine klasik edebiyatımızda gerçek anlamlarının ötesinde sembolik anlamlar yüklenmiştir. Zâtî de divanında yer alan beyitlerde bu gezegenlerin adlarını sembolik anlamlarıyla kullanmıştır. Fakat Venüs gezegeninin metinlerdeki adı olan ve feleğin sazendesi olan Zühre, daha sıklıkla geçmektedir. Hem yeryüzüne daha yakın olan ve hem de eskiden baktıkça gönlü ferahlandığına inanılan Zühre yıldızının belki de şairimizde böyle bir tesir uyandırdığını söyleyebiliriz. Ayrıca o dönem insanının gökyüzüyle ve onun değişmez sakinleri yıldızlar ve gezegenlerle çok daha fazla içli dışlı olduğunu ve onların hayal dünyalarını yoğun bir şekilde beslediğini Zâtî divanının aynasında müşahade etmekteyiz. Hacimli ve konu çeşitliliği bakımından çok zengin olan divanı o dönemin toplum hayatı, dili, kültürü ve inançları hakkında tükenmez bir kaynak olarak duran Zâtî’nin divanı meraklı araştırmacılar tarafından daha birçok konu hakkında geleneğimizin irdelenmeyi bekleyen zengin bir hazinesi olarak keşfedilmeyi beklemektedir.

KAYNAKÇA

- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet-Tanyeri, M.Ali, (1987). “Zati Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı” İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, c.3, İstanbul
- DEVELLİOĞLU, Ferit, (1995). “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat” Aydın Kitabevi Yay. Ankara
- DOĞAN, M. Nur, (2009). “Fatih Divanı Şerhi” Yelkenli Yay. İstanbul
- DOĞAN, M. Nur, (2006). “Hüsn ü Aşk” Yelkenli Yay. İstanbul
- KAM, Ömer Ferit, (2008). “Divan Şiirinin Dünyasına Giriş- Âsâr- ı Edebiyye Tedkikatı” Birleşik Yay. Ankara
- OKUYUCU, Cihan, (2006). “Gazel Bahçesi” Sütun Yay. İstanbul
- ONAY, Ahmet Talat, (2004). “Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar” MEB Yayınları, İstanbul
- PALA, İskender, (1995). “Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü” Akçağ Yay. İstanbul
- SEFERCİOĞLU, Nejat, (2001). “Nev’î Divanı’nın Tahlihi” Akçağ Yay. Ankara
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, (2006). “Üniversitelere Göre Eski Türk Edebiyatı Tarihi” Dergah Yay. İstanbul
- TARLAN, Ali Nihat, (2004). “Şeyhî Divanı’nı Tetkik” Akçağ Yay. Ankara

⁵ Buruc suresi, âyet 1

- TARLAN, Ali Nihat, (1967). *Zati Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, c I, İstanbul
- TARLAN, Ali Nihat, (1970). *Zati Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, c II, İstanbul
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, (2005). 4. Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara
- TOLASA, Harun, (2001)*Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yay. Ankara